

ชื่อโครงการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง กรณีศึกษาการจัดการฝายในลำห้วยชุมเหล็ก
ชื่อผู้ทำโครงการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง นายธรรมบุญ บุญไกรสร
คณะกรรมการที่ปรึกษา โครงการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง

..... ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เนาวลักษณ์ อภิชาติวิมลภ)

..... นลินี ดันวานิต กรรมการ
(ดร.นลินี ดันวานิต)

บทคัดย่อ

กรณีศึกษาการจัดการฝายในลำห้วยชุมเหล็ก เป็นการศึกษาการจัดการแหล่งน้ำขนาดเล็ก โดยองค์กรท้องถิ่น มีวัตถุประสงค์ของการศึกษาเพื่อศึกษาการใช้ประโยชน์ การดูแลรักษาฝาย และระบบชลประทาน ศึกษากลุ่มผู้ใช้น้ำ และปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการฝายของกลุ่มผู้ใช้น้ำ โดยใช้แนวความคิด เชิงระบบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แนวความคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยองค์กรท้องถิ่น และแนวความคิดการจัดการแหล่งน้ำขนาดเล็กโดยองค์กรชุมชน สร้างกรอบแนวความคิดในการศึกษา ดำเนินการศึกษาระหว่าง เดือนเมษายน - พฤศจิกายน 2539 ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลจาก ชาวบ้าน ผู้รู้ หน่วยราชการและเอกชนที่เกี่ยวข้อง โดยใช้แบบสัมภาษณ์ แบบสัมภาษณ์เชิงโครงสร้าง และจดบันทึกจากการสังเกต สถานที่ทำการศึกษาได้แก่ กลุ่มผู้ใช้น้ำฝายท่ามะลย์และกลุ่มผู้ใช้น้ำฝายโสภณามป้อม หมู่บ้านโคกใหญ่ หมู่ที่ 8, 10 ตำบลบ้านฝาง อำเภอบ้านฝาง จังหวัดขอนแก่น

ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มผู้ใช้น้ำฝายท่ามะลย์ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2522 โดยเจ้าหน้าที่ของทางราชการ เพื่อให้กลุ่มทำหน้าที่จัดการ การใช้ประโยชน์ และดูแลรักษาฝายท่ามะลย์ที่ทางราชการสร้างขึ้น ปัจจุบันกลุ่มมีสมาชิก 32 คน คณะกรรมการบริหารงาน 3 ตำแหน่ง ได้แก่ ประธาน รองประธาน เลขานุการ และมีคณะกรรมการกลุ่มอีกคณะหนึ่งจำนวน 9 คน ทำหน้าที่ควบคุมการทำงานของคณะกรรมการบริหาร ในปี พ.ศ. 2526 กลุ่มมีชื่อเสียงมากเนื่องจากได้รับรางวัลที่ 2 ในการประกวดผลงานการจัดการแหล่งน้ำขนาดเล็กของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

แต่ภายหลังปี พ.ศ. 2530 กลุ่มประสบปัญหาฝายดินเงินทำให้การจัดการฝายยากขึ้น นอกจากนั้น ได้เกิดความขัดแย้งในเรื่องส่วนตักระหว่างคณะกรรมการบริหาร ทำให้กลุ่มผู้ใช้น้ำฝายท่ามะลัย ไม่เข้มแข็งดังเดิม

กลุ่มผู้ใช้น้ำฝายโสภณามป้อมตั้งขึ้นโดยเจ้าหน้าที่ของทางราชการในปี พ.ศ. 2526 โดยมี วัตถุประสงค์เพื่อให้กลุ่มทำหน้าที่ในการจัดการฝายโสภณามป้อมที่ทางราชการสร้างขึ้น ปัจจุบันมี สมาชิก 28 คน คณะกรรมการ 5 คน ได้แก่ ประธาน รองประธาน และกรรมการ 3 คน

กลุ่มผู้ใช้น้ำทั้งสองกลุ่มได้จัดให้สมาชิกและชาวบ้านโคกใหญ่ที่เกี่ยวข้อง ได้ใช้น้ำจาก ฝายเพื่อทำประโยชน์ในกิจกรรมต่างๆ ได้แก่ ใช้น้ำเพื่อการเพาะปลูกข้าวนาปี ใช้น้ำเพื่อการเพาะ ปลูกข้าวโพดฝักสดในฤดูแล้ง ใช้น้ำเพื่อการประมง และใช้น้ำเพื่อการเลี้ยงวัวควาย นอกจากนั้น กลุ่มยังจัดให้มีกิจกรรมการดูแลรักษาฝายและระบบการส่งน้ำเพื่อการใช้ประโยชน์ในระยะยาว เช่น การทำความสะอาดฝาย คูน้ำ คลองส่งน้ำ ซ่อมแซมประตูน้ำ เป็นต้น การจัดการฝายและ ระบบส่งน้ำดังกล่าวข้างต้น กลุ่มได้ใช้ระเบียบกฎเกณฑ์ เป็นเครื่องมือในการจัดการ

ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการฝายของกลุ่มผู้ใช้น้ำได้แก่ ปัจจัยทางด้านนิเวศวิทยา ปัจจัยทางด้านอุดมการณ์ และปัจจัยด้านสถานะเศรษฐกิจและสังคม

ปัจจัยทางด้านนิเวศวิทยา ได้แก่ ปริมาณฝนมีความเกี่ยวข้องกับปริมาณน้ำในฝายและ ระเบียบของกลุ่มผู้ใช้น้ำ ลักษณะดินมีความเกี่ยวข้องกับสภาพของคลองส่งน้ำและระเบียบของ กลุ่มในการดูแลรักษาคลองส่งน้ำ

ปัจจัยทางด้านอุดมการณ์ ได้แก่ ความเชื่อผีเจ้าปู่ยอดห้วย ทำให้เกิดประเพณีการทำบุญ ยอดห้วย เป็นผลให้ชาวบ้านเดินทางไปทำบุญยอดห้วยที่บริเวณป่าต้นน้ำ เป็นการไปดูแลป่า ต้นน้ำซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับปริมาณน้ำในฝาย ความเชื่อผีเจ้าที่ประจำฝาย ทำให้เกิดประเพณี สูตรฝาย เกี่ยวข้องกับระเบียบการจับปลาจากฝายของชาวบ้าน

ปัจจัยด้านสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมได้แก่ ปัจจัยบางประการ ที่มีผลกระทบถึงผู้นำ กลุ่ม เช่น ความขัดแย้งระหว่างคณะกรรมการกลุ่ม สภาพของคนในครอบครัวผู้นำกลุ่ม จะมี ผลกระทบต่อการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานกลุ่มของผู้นำ โครงสร้างกลุ่มและความเข้มแข็ง ของการดำเนินงาน วิธีการติดต่อสื่อสารแบบปากต่อปาก เป็นวิธีการสื่อสารที่ใช้ในกลุ่มผู้ใช้น้ำ และเป็นเครื่องมือในการจัดการฝายอีกอย่างหนึ่ง การใช้ประโยชน์และการดูแลรักษาฝาย ทำให้เกิดการจัดระเบียบทางสังคมในหมู่บ้านโดยได้จัดให้กลุ่มผู้ใช้น้ำอยู่ภายใต้การดูแลของคณะ กรรมการหมู่บ้าน มีผลเกี่ยวข้องถึงระเบียบในการใช้ประโยชน์และการดูแลรักษาฝาย ความ

สัมพันธ์ในลักษณะเครือญาติ เกี่ยวข้องกับการครอบครองที่ดินในพื้นที่รับน้ำจากฝายและโครงสร้างของกลุ่ม ได้แก่ คณะกรรมการ สมาชิกกฎระเบียบของกลุ่ม และความเข้มแข็งของการดำเนินงานกลุ่ม

ข้อเสนอแนะสำหรับหน่วยงานพัฒนา ในการดำเนินงานร่วมกับกลุ่มผู้ใช้น้ำ ได้แก่

- 1) โครงสร้างกลุ่มผู้ใช้น้ำ ควรสอดคล้องกับโครงสร้างทางสังคมของชุมชนนั้น
- 2) กลุ่มผู้ใช้น้ำที่จัดตั้งขึ้นควรดำเนินการให้เป็นที่ยอมรับของชุมชนนั้นทั้งทางด้านสถานภาพและบทบาทของกลุ่ม
- 3) กลุ่มผู้ใช้น้ำควรมีกฎระเบียบที่สอดคล้องผสมผสานกับ ความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณีและข้อปฏิบัติทางสังคมของชุมชนนั้นได้
- 4) สภาพทางกายภาพของฝายและระบบการส่งน้ำ มีความเกี่ยวข้องกับการจัดการฝายของกลุ่มผู้ใช้น้ำ ฝายและระบบการส่งน้ำที่ดี จะทำให้กลุ่มผู้ใช้น้ำจัดการได้ง่ายขึ้น
- 5) ชาวบ้านในชุมชนที่มีการก่อสร้างฝาย ควรมีส่วนร่วมในการจัดการตั้งแต่ ระยะก่อนการก่อสร้าง ระหว่างการก่อสร้างและภายหลังการก่อสร้างฝาย
- 6) การสร้างฝาย ควรเป็นไปเพื่อตอบสนองต่อปัญหาและความต้องการของชาวบ้าน
- 7) ควรใช้วิธีการของชาวบ้านในการจัดการฝาย หากวิธีการของชาวบ้านสามารถบรรลุผลตามวัตถุประสงค์ได้ เช่นเดียวกันกับคำแนะนำจากภายนอก